

Осма книга

/543a/ - Така да бъде. Уговорено беше, Глауконе, че в бъдещия ни, отлично уреден за живеене град жените ще бъдат общи, общи ще бъдат и децата, значи и цялото образование, а също така общи ще бъдат делата по време на война и мир, а царе на нашите хора ще са занимаващите се с философия и онези, които са се проявили във военното дело.

- Да, беше уговорено.

/b/ - Но ние се съгласихме също и за това, че когато управниците бъдат избрани, те ще поведат воините и ще се настанят в жилищата, които по-рано споменахме, и никой няма да притежава собствено жилище, ами те ще са общи на всички. И освен за тези жилища, ако си спомняш, ние се разбрахме и каква ще бъде собствеността им.

- Да, спомням, рече той. - Ние мислихме, че никой не трябва да притежава нищо от онова, което сега хората притежават, ами като участници във военното дело и **/c/** стражи те трябва да получават от другите граждани като заплата за своята стража храна за една година, и те самите трябва да се грижат за себе си и за целия град.

- Правилно казваш, рекох аз. - Но хайде, след като приключихме с това, нека си припомним откъде се отклонихме, за да тръгнем отново по онзи път.

- Не е трудно, отвърна той. - Трябва да направиш горе-долу това, което и сега. След като разгледа въпросите, свързани с града, ти заяви, че добре устроен е именно онзи град, който тогава разглеждаше, а добър е онзи човек, **/d/** който прилича на него – макар да ми се струва, че ти можеш да говориш и за още по-добър град и за още по-добър човек. **/544a/** И наричаше останалите градове сгрешени – щом този е правилен. И, както си спомням, ти каза, че останалите видове държавни устройства са четири и че си заслужава да се говори за тях и да се видят техните грешки, а също и хората, които приличат на тях, та като видим всички тези хора и като преценим кой е най-добър и кой най-лош, да изследваме и дали най-добрият е най-щастлив, а най-лошият най-нещастен, или е някак другояче. И когато аз попитах кои са според теб тези четири държави, **/b/** в този миг се намесиха Полемарх и Адимант, ти започна разговор с тях и стигнахме дотук.

- Съвсем вярно си спомняш, рекох аз.

- Хайде тогава, все едно си борец, направи същата хватка и като те питам за същото, опитай се да ми отговориш онова, което тогава мислеше да кажеш.

- Стига да мога, рекох аз.

- Добре, рече той, желая да чуя кои според теб са тези четири държавни устройства.

Сгрешените държавни устройства и съответните им човешките типове

/c/ - Не е трудно да чуеш, отвърнах аз. - Ето кои са според мен и как се наричат. Първото е онова, което мнозина хвалят, а именно критското и лакедемонското. Второто, хвалено на второ място, се нарича олигархия и е пълно с множество лоши черти. От него се различава и след него обикновено идва демокрацията, а накрая идва „прекрасната“ тирания, отличаваща се от всички тези – четвърта и най-последна болест за града. Ти знаеш ли някакъв друг вид държавно устройство, което да е блеснало някъде? **/d/** Що се отнася до династическите управления, до наетите царе и до всякакви такива държавни устройства, то те са някак между онези, които

- изброихме, и човек може да открие немалко от тях и при варварите, и при елините.
- Да, говори се, че има много и странни държавни устройства, рече той.
 - А знаеш ли, рекох аз, че и видовете хора ще бъдат по необходимост такива, каквито са държавните устройства? Или може би мислиш, че държавите са се пръкнали от камъни и дървета, **/e/** а не от нравите в градовете? И нали накъдето пълзят тия нрави, натам теглят и всичко останало?
 - Поне според мен от никъде другаде освен оттам, отвърна той.
 - Значи ако държавните устройства са пет вида, пет вида ще бъдат и устройствата на душите на отделните хора.
 - И какво?
 - Ние вече разгледахме човека, който е подобен на аристокрацията, и правилно казахме, че той е добър и справедлив.
- /545a/** - Да, разгледахме го.
- Трябва ли след това да опишем по-лошите – ревнивия и честолюбивия човек, който съответства на лаконската държава, а също олигархичния, демократичния и тираничния, та като видим най-несправедливия, да го противопоставим на най-справедливия и по този начин нашето изследване да отговори окончателно на въпроса по какъв начин чистата справедливост се отнася до чистата несправедливост с оглед на щастието **/b/** и нещастieto на техния носител, и в крайна сметка или да се подчиним на Тразимах и да хукнем към несправедливостта, или на изводите от нашия разговор и да се стремим към справедливостта?
 - При всички положения трябва да постъпим така, отвърна той.

За тимокрацията и тимократа

- Дали да не постъпим така, както започнахме, и първо да разгледаме нравите в самите държави, понеже там те са по-ясни, а после в отделните хора? Та дали най-напред да не разгледаме честолюбивата държава? Не мога да я нарека с друго име, освен с името тимокрация (или тя още трябва да се нарича тимархия). След нея ще разгледаме човека тимократ, после олигархията и човека олигарх, **/c/** после ще погледнем към демокрацията и ще видим човека демократ, и на четвърто място ще се отправим към града, управляван от тиран, и ще го разгледаме, накрая ще погледнем и в душата на тирана и ще се опитаме ясно да се произнесем върху всичко онова, за което изказахме само предположения.
- Така нашето наблюдение ще протече съвсем разумно и в преценката ни ще има ред, рече той.
- Добре тогава, рекох аз, нека опитаме да кажем по какъв начин тимокрацията би възникнала от аристокрацията. Или отговорът е съвсем лесен, а именно, **/d/** че всяко държавно устройство се променя от онова, в което се намира властта, когато в него се появят размирици. Когато обаче в него има единодушие, дори и участниците във властта да са съвсем малко, тогава то не мърда, нали така?
- Да, така е.
- Но как, Глауконе, рекох аз, нашият град ще се разклати и по каква причина нашите стражи и управници ще влязат в раздор едни спрямо други и спрямо себе си? Или може би ти предпочиташ подобно на Омир да се помолим на Музите да ни кажат откъде първо **/e/** попадна сред нас раздорът, и да предположим, че те ще си поиграят с нас и ще се пошегуват с нас като с деца, като ни говорят тъй, както се говори в трагедиите – сериозно и високопарно?
- Как?

/545a/ - Ето как. „Трудно е да се разклати един град, устроен по този начин, но тъй като всяко нещо, що се е родило, ще погине, дори и това устройство няма да трае цялата вечност, ами ще се разпадне. А разпадът става по следния начин: Не само за земните растения, но и за наземните животни настъпва плодородие на душите и телата и настъпва неплодородие, и това става когато у всяко от тях въртенето на някой от жизнените им кръгове направи пълен оборот – за бързолетните бързоходен, а за противоположните на тях противоположен. **/b/** Та затова дори и вашият мъдър род хора, що вие образувате за господари на града, колкото ще сполучва в плодovitостта и неплодородието, използвайки разума и сетивата си, толкова и ще става тъй, че да ражда деца не когато трябва. За раждане на божествено потомство има период, който се съдържа в съвършено число, докато раждането на човешко потомство трябва да става в първото число, в което, след като умноженията на висша и царска степен приемат три измерения и четири граници (умножение на числата, съставляващи всичко неравно и равно, **/c/** нарастващо и намаляващо), те правят всички неща съотносими и изразими едни спрямо други. Три четвърти от сбора на тези числа, събран с пет и повдигнат на трета степен, дава две хармонии: едната е равностранны, чиято страна е умножена по сто; другата е пространна, чиято една страна е минус едно от сто по правилния диаметър от пет или минус две от сто по неправилния диаметър на пет, а другата е сто по три на куб. Цялото това геометрическо число управлява именно това – по-добрите и по-лошите раждания. **/d/** И ако вашите стражи не познават тия раждания, ще събират под един покрив булки и младоженци не в правилния момент и ще се раждат деца нито благородни, нито благополучни. Първите управници ще посочат най-добрите сред тези, но понеже избраните няма да бъдат достойни, като получат властта на своите бащи и станат стражи, най-напред ще пренебрегват грижата за нас и нередно ще подценяват музиката, а после и гимнастиката, и тъй вашите младежи ще станат по-чужди на Музите. **/e/** От тия ще бъдат избрани за управляващи хора не достатъчно бдителни, **/547a/** та да преценяват правилно Хезиодовите и вашите поколения – златното, сребърното, бронзовото и желязното. И когато навсякъде желязо се обърка със сребро и бронз със злато, тогава се пораждат неравенство и грубо неравновесие, които, където се породят, там винаги раждат война и вражда. Трябва да кажем, че от това семейство се ражда раздорът – където и когато и да се появи.“

- Да, и ще кажем, рече той, че Музите правилно ни отговорят по този начин.

- Така трябва да бъде, нали са Музи, отвърнах аз.

/b/ - А какво, рече той, ни казват Музите след това?

- „След като се родил раздор“, рекох аз, „тези две поколения – желязното и медното, повлекли хората към обогатяване и към придобиване на къщи, докато другите две – златното и сребърното, понеже не били бедни, ами по природа били богати в душите си, повели хората към добродетел и към древния им начин на живот. Но понеже хората продължавали да вършат насилия едни спрямо други и се противопоставяли едни на други, в крайна сметка се съгласили да си поделят земята и къщите **/c/** и да ги владеят частно, а тия, които по-рано били пазени от тях като свободни хора – техни приятели и възпитатели, тях тогава си поробили и ги ползвали като слуги и роби, а самите те се отдали на грижа за войната и за собствената си сигурност.“

- Да, рече той, струва ми се, че така се е случила тази промяна.

- Значи, рекох аз, това държавно устройство ще бъде нещо средно между аристокрацията и олигархията?

- Точно така.

- Промяната ще стане по този начин. Но веднъж променена, как ще бъде устроена

тази държава? **/d/** Или е ясно, че в едно тя ще подражава на предишното държавно устройство, а в друго на олигархията, понеже се намира между двете, а освен това ще има и нещо собствено?

- Така ще бъде.

- Значи дали по това, че ще почита управниците, ще държи воинското си съсловие далеч от земеделската и занаятчийската работа, както и от печеленето на пари, ще устройва общи хранения и ще се грижи за бойната готовност на гражданите – дали по всичко това тя ще подражава на аристократическото държавно устройство?

- Да.

/e/ - А дали по това, че ще се страхува да повери управлението на мъдреците – понеже все още няма да притежава такива безхитростни и строги мъже, ами те ще са примес от това и онова, ще разчита на гневливи и по-груби мъже, повече пригодни за война, отколкото за **/548a/** мир, ще цени измамите и хитростите, свързани с военното дело и през цялото време ще води войни – дали по това нейните собствени черти няма да бъдат всъщност сходни с чертите на други устройства?

- Да.

- Следователно, рекох аз, управниците на една такава държава ще бъдат пристрастени към парите – каквито са и при олигархиите, и страхотно ще ценят златото и среброто, при това на тъмно, и ще притежават каси и домашни съкровищници, в които ще крият своите ценности, и ще вдигат огради около домовете си и ще ги превръщат в нещо като частни гнезда, в които ще харчат много **/b/** по жени и по каквото друго им хрумне да пилеят.

- Съвсем вярно, рече той.

- Значи, от една страна, те ще бъдат стиснати, понеже ценят парите и не са ги придобили явно, но от друга, ще харчат като луди чуждите пари за собствените си страсти, и скришом ще вкусват от плодовете на удоволствието и ще избягват закона подобно на деца, криещи се от баща си. И ще бъдат възпитавани не чрез убеждение, ами със сила и ще нехаят за истинската Муза – онази на словото и философията, **/c/** и ще ценят по-високо гимнастиката, отколкото музиката.

- Изобщо, рече той, ти говориш за държавно устройство, което е смес от зло и добро.

- Смесено е наистина, отвърнах аз. - В него е напълно ясно едно единствено нещо: понеже то е изцяло под властта на гневливото начало, то е пълно с ревност и честолюбие.

- Съвсем вярно, рече той.

- Значи, рекох аз, това държавно устройство се е получило по този начин и е някакво такова. Ние очертаваме с думи всяко държавно устройство само в общи линии **/d/** и няма да го представяме в детайли, тъй като и този груб чертеж стига, за да се види най-справедливият и най-несправедливият човек. И, впрочем, непосилно дълга би била тази работа, всички държавни устройства и всички нрави да се представят без никакъв пропуск.

- Да, и правилно, отвърна той.

- И тъй, кой е човекът, който е съответен на това държавно устройство? Как се появява той и какъв е?

- Аз си мисля, рече Адимант, че той е сходен на нашия Глаукон – заради желанието да се състезава във всичко.

/e/ - Може би е това, рекох аз. - Но според мен у онзи човек има и други неща, които ги няма у Глаукон.

- Какви?

- Той трябва да бъде по-нахален, рекох аз, и по-груб, макар и обичащ изтънчеността, освен това да обича да слуша, но да ораторства – **/549a/** никак. И един такъв би бил жесток към робите, само че без да ги презира – както не ги презира достатъчно образованият, към свободните би бил кротък, а към управниците – особено послушен, и освен това е властолюбив и честолюбив, но не се стреми към управлението посредством говорене или нещо подобно, ами посредством военни и близки до военните дела, та затова и този човек е любител на гимнастиката и страстен ловец.

- Да, наистина този нрав, рече той, отговаря на онази държавна уредба.

- Значи дали и по отношение на парите, рекох аз, когато такъв човек е още млад, **/b/** той ще ги презира, но колкото повече остарява, толкова повече ще им се радва, понеже у него има част от природата на скъперника и не е с безупречна добродетел, ами изостава от най-добрия страж?

- От кого?, попита Адимант.

- От разума, облагороден с музика, рекох аз. - Той единствен става спасител на добродетелта и цял живот живее у онзи, който го има.

- Хубаво казваш, рече той.

- Та значи такъв е, рекох аз, младежът тимократ, който е подобен на една такава държава.

- Точно такъв.

/c/ - Той, рекох аз, се появява някак така: понякога той е млад син на добър баща, който живее в град с лоша уредба и отбягва почестите, властта, съдебните дела и изобщо цялата тази дандания, и нарочно омаловажава себе си, за да си няма грижи.

- Но как онзи става такъв?, рече той.

- Когато, рекох аз, най-напред той чуе майка си да мърмори, че нейният мъж не е от управляващите, **/d/** че поради това тя се чувства по-незначителна от останалите жени, че вижда, дето той не се грижи особено да спечели пари, не води битки и не вдига шум по съдилищата нито частно, нито публично, ами понася равнодушно всичко това, и че усеща, дето той се интересува само от себе си, а нея нито я цени особено, нито не я цени. Та той чува, че майка му е недоволна от всичко това и я чува дори да казва, че баща му не е никакъв мъж, че е твърде отпуснат и изобщо всякакви такива работи чува, дето жените обикновено ги опяват в подобни случаи.

/e/ - Да, и много от тези неща, рече Адимант, са верни за самите тях.

- Ти може би знаеш, рекох аз, че и слугите на такива хора понякога говорят тайно подобни неща на синовете – особено онези, които смятат, че могат да се държат покровителствено. И ако видят, че някой дължи пари на бащата и той не си ги търси в съда, или пък го ощетяват по някакъв друг начин, те призовават сина, като възмъжее, да отмъсти **/550a/** на всички такива хора и изобщо да бъде мъж повече от баща си. Ако пък погледне навън, той чува и вижда други подобни неща – например как хората, които си гледат собствената работа, биват наричани в града глупаци и незначителни, докато онези, които не гледат собствената си работа, биват хвалени и почитани. Та когато младият човек хем чува и вижда всички тези неща, хем отблизо чува думите на баща си, отблизо вижда делата му и ги сравнява с тези на другите, **/b/** той бива теглен и на двете страни и примерът на баща му напоява и кара да порасне разумното начало на душата му, докато примерът на другите хора усилва неговите страсти и гняв. И понеже по природа не е лош човек, но се е поддал на общуването с лоши хора, той бива завлечен от тия примери в средата между доброто и лошото и предава властта над себе си на средното в себе си, което е честолюбиво и гневливо. И ето така той става високомерен и честолюбив човек.

- Според мен, рече той, ти безупречно представи как се появява този човек.

/с/ - Значи, рекох аз, вече идва ред на второто държавно устройство и на втория вид човек.

- Идва, рече той.

- Добре, дали след казаното да кажем като Есхил, „кой човек пред кой град стои“, или според плана ни първо да говорим за града?

- Първо за града.

За олигархията и олигарха

- Според мен след разгледаното държавно устройство би трябвало да следва олигархията.

- Но кое държавно устройство ти наричаш олигархия?, рече той.

- Основаното на имуществената оценка, рекох аз, в което богатите управляват, а бедният няма достъп до властта.

/d/ - Разбирам, рече той.

- Значи дали първо трябва да се каже по какъв начин тимархията се променя в олигархия?

- Да.

- Впрочем, рекох аз, и за слепия е ясно как се променя.

- Как?

- Онази каса, дето споменахме, рекох аз, като бъде у всеки един напълнена със злато, тя съсипе държавното устройство. Най-напред тия хора се научават да харчат за какви ли не неща и нагласят законите по това – понеже нито те, нито жените им се страхуват от тях.

- Навярно, отвърна той.

/е/ - След това, рекох аз, понеже, мисля, всеки гледа другия и му завижда, те правят множеството хора като себе си.

- Навярно.

- И тъй, като тръгват оттук, рекох аз, те напредват в печеленето на пари и колкото повече го ценят, толкова по-малко зачитат добродетелта. Нима добродетелта не се различава от богатството по такъв начин, че ако бъдат поставени върху блюдата на везна, винаги отиват в различни посоки?

- И още как, рече той.

/551a/ - Значи ако в един град се почитат богатството и богатите, там добродетелта и добродетелните хора са по-малко на почит.

- Очевидно.

- А нали за цененото винаги се полагат грижи, докато за онова, дето не се цени, се нехае.

- Така е.

- Значи в крайна сметка на мястото на ревностните и честолюбиви мъже застават алчни сребролюбци, и те хвалят богатия, дивят му се и му поверяват властта, а бедния не зачитат.

- Точно така.

- И именно тогава тия хора определят със закон какъв да бъде прагът на нужното богатство, **/b/** за да бъде някой част от олигархията, и където той е по-висок, там олигархията е повече, а където е по-нисък, по-малко, и, разбира се, те предварително са се уговорили, че човек не може да участва в управлението, ако няма имуществото, което е определено по оценка, и тия неща се осъществяват или насилно с оръжие, или с всяване на страх. Или според теб това устройство се налага

по някакъв друг начин?

- Само по този начин.

- Значи неговото налагане, както се казва, е това.

- Да, рече той. - Но какъв е характерът на това устройство? И какви са неговите грешки, за които споменахме?

/c/ - Първата грешка, рекох аз, е в самото това определяне на прага – какъв да бъде той. Помисли върху следното: дали някой би избирал за капитани на кораби по този начин – въз основа на имуществената им оценка, и не би се обърнал към бедния, дори и той да по-опитен в корабното дело.

- Лошо плаване ще плават, рече той.

- А не важи ли същото и за всяко друго управление?

- Аз поне така мисля.

- Може би без това на града, рекох аз. - Или важи и за това на града?

- Толкова повече важи, отвърна той, колкото по-трудно и важно е управлението.

/d/ - Значи това е една от грешките на олигархията и тя е доста голяма.

- Така изглежда.

- Добре, а коя е другата по-малка?

- Коя е наистина?

- Тази, че неизбежно в един такъв град има два града – на бедните и на богатите. Тези два града живеят един до друг и постоянно си кроят злини.

- Зевсе, рече той, никак не е по-малка тази грешка.

- Но и това не е особено хубаво, дето тези хора са неспособни да воюват в никаква война, понеже са принудени или да използват народа – но тогава трябва да го въоръжат и биха се страхували от него повече, отколкото от враговете – или да не го използват – **/e/** но тогава наистина ще се окажат едно малцинство, при това в самата битка. Пък и нямат друг избор, понеже са сребролюбиви и не биха искали да плащат.

- Не е хубаво.

- Добре, ами онова, за което преди малко негодувахме – че в едно такова държавно устройство едни и същи хора ще се занимават с много работи? **/552a/** Според теб правилно ли е да бъдат и земеделци, и търговци, и военни?

- В никакъв случай.

- Виж сега, дали от всички тези злини тази не е най-голямата? И дали разглежданото държавно устройство първо не бива спходено от нея?

- Коя?

- Тази, че е възможно човек да продаде всичко свое и друг да го придобие, само дето продалият своето продължава да живее в града, въпреки че вече не принадлежи към никоя негова част, и не е нито търговец, нито занаятчия, **/b/** нито конник, нито хоплит, ами е наричан изпаднал бедняк.

- Да, то първо бива спходено от тази злина.

- В олигархически устроените градове няма никаква пречка това да се става – в противен случай едните обитатели на града не биха били твърде богати, а другите изцяло бедни.

- Правилно.

- Внимавай в следното: дали когато един човек е богат и здравата харчи, той би бил по-полезен за града по отношение на онова, за което говорим? Или само ще изглежда, че е от управляващите, докато всъщност няма да е нито управник, нито служител на града, ами само разсипник на готовото?

/c/ - Последното, рече той. - Само ще изглежда, но няма да бъде нищо друго, освен разсипник.

- Искаш ли, рекох аз, да кажем, че както когато в медената пита се яви търтей, той става болест за кошера, така и когато един такъв човек се проявява като търтей в дома си, той става болест за града?
- Напълно точно, Сократе, отвърна той.
- А нали, Адиманте, крилатите търтеи бог ги е направил всичките без жило, докато от пешите едни е направил без жило, но на някои е дал страшни жила? **/d/** И нали тези без жила свършват в старостта си като просяци, докато от жилещите се пръкват всички онези, които се наричат злосторници?
- Съвсем вярно, рече той.
- Значи ясно е, рекох аз, че ако видиш някъде в града просяци, ще има някъде на това място и прикрити крадци и джебчии, също и плячкосващи храмове и изобщо майстори на всякакви такива злини.
- Ясно е, отвърна той.
- Добре, а нима в олигархически устроените градове ти не виждаш да има просяци?
- Почти всички, рече той, които са извън управлението.
- /e/** - Няма ли тогава да си помислим, рекох аз, че в тия градове има и мнозина злодеи, въоръжени с жила, които властите едва удържат насила.
- Ще си го помислим, отвърна той.
- А няма ли да кажем, че тези хора са се нароили на това място поради липса на образование, лошо възпитание и поради налагането на това държавно устройство?
- Ще го кажем.
- Но значи накакъв такъв е устроеният олигархично град и той носи у себе си такива злини, а може би дори и повече.
- Да, приблизително това е, отвърна той.
- /553a/** - Нека тогава, рекох аз, считаме за готово и това държавно устройство, което наричат олигархия и в което управляващите се избират според имуществената им оценка. И нека след това да разгледаме човека, който е подобен на нея – как се появява той и какъв става.
- Разбира се, отвърна той.
- Дали той не се променя от тимократ в олигарх най-вече по този начин?
- По кой?
- Когато на тимократа му се роди син, той първо подражава на баща си и върви по неговите следи, после обаче вижда, **/b/** че баща му все едно хлътва в града като в някаква дупка и разпилява своето и себе си – или като водач на войската или като заемащ някаква друга голяма длъжност – и след това попада на съд, оклеветен от някой доносник, и бива осъден на смърт, изпъден от града или обезправен, и цялото му имущество бива пропиляно.
- Вероятно е, отвърна той.
- Понеже вижда, друже, тия неща, страда и губи имуществото си, а дори, мисля, се бои и за главата си, синът изпъжда от онзи трон, **/c/** който е в душата му, всякакво честолюбие и плам, и унижен от бедността, се обръща към печеленето на пари и малко по малко, последователно, със скъперничество и пот посъбира имущество. Та не мислиш ли, че един такъв човек тогава ще постави на онзи свой трон страстта да имаш и сребролюбието? Че ще създаде у себе си нещо като Великия цар и ще го обвива с тиари, гривни и огърлици?
- Да, така мисля, рече той.
- /d/** - А като захвърли където случи на земята своя разум и своята пламенност и като ги пороби, тогава, мисля, той няма да си позволява да разсъждава и да дири нищо друго, освен откъде от по-малко пари да направи повече, на нищо друго няма да се възхищава и нищо друго няма да цени освен богатството и богатите, и няма да

изпитва честолюбието си в нищо друго, освен в печеленето на пари и дали нещо би могло да помогне в това отношение.

- Някоя друга промяна, рече той, не е толкова бърза и мощна, **/e/** колкото промяната на един младеж от честолюбив в сребролюбив.

- А дали този е именно олигархическият човек?, рекох аз.

- Поне неговата промяна започва от човек, подобен на онази държавна уредба, от която се установява олигархията.

- Нека изследваме дали е подобен.

/554a/ - Нека изследваме.

- И тъй, дали най-напред не е подобен по това, че цени особено много парите?

- Как да не е!

- А може би и по това, че е стиснат и пот му се лее от работа, че задоволява само необходимите си желаня, но на други харчове не се отдава, понеже подтиска останалите си желаня като празна работа.

- Напълно.

- Немит е той, рекох аз, и от всяко нещо гледа да извлече ползата, изобщо човек иманяр – от онези, дето множеството ги хвали. **/b/** Нима като е такъв, той не е подобен на олигархическата уредба?

- Аз поне съм съгласен с това, рече той. - Защото един такъв град и един такъв човек наистина ценят най-вече парите.

- Мисля, рекох аз, че такъв изобщо не се е докосвал до образование.

- Така изглежда, отвърна той. - Ако беше другояче, той нямаше да сложи за водач на хора си слепец и нямаше да цени най-вече него.

- Добре, рекох аз. - Внимавай обаче в следното: търтейски желаня как са се породили у него – дали не трябва да кажем, че е в следствие на необразоваността?

/c/ И нали едните от тях са просешки, а другите злодейски и последните биват съдържани насила от останалите му грижи?

- И още как, рече той.

- А знаеш ли, рекох аз, накъде трябва да гледаш, за да видиш злината на тия хора?

- Накъде?, попита той.

- Към опекунствата върху сираци и изобщо натам, където им се отвори възможност съвсем спокойно да постъпват несправедливо.

- Наистина.

- А не е ли също така ясно, че един такъв човек в останалите си взаимоотношения, в които поне на думи се слави като справедлив, успява с някаква своя благородна **/d/** сила да съдържи другите си зли желаня – не защото е убеден, че това е по-добро, нито пък защото бива усмирен от разума си, ами поради необходимост и страх, треперещ за останалото си богатство?

- И то много, отвърна той.

- Кълна се в Зевс, друже, рекох аз, вътре у мнозина от тях ще откриеш желаня, сродни на тези у търтея, особено щом трябва да се пропилее чуждото.

- И още как, рече той.

- Значи един такъв човек ще е в раздор вътре в себе си и няма да е един, **/e/** ами ще е някак двоен – ще желае да има желаня, които в по-голямата си част са по-добри от по-лошите.

- Такъв е.

- По тези причини, мисля аз, той ще бъде по-благоприличен от мнозина, но истинската добродетел на душа в разбирателство и хармония със себе си ще му убягва някъде надалеч.

- Така ми се струва.

/555a/ - Като частно лице в града скъперникът е слаб състезател за някаква слава или нещо от онези красоти, свързани с честолюбието, понеже той не желае да харчи пари за добро име или за някакви други подобни подвизи, тъй като се страхува да не би да събуди прахосническите си желаня и да призове като техен съюзник честолюбието, но се бори за олигархическата власт с малко от собствените си средства и в повечето битки бива побеждаван, но поне трупа богатство.

- И то много, отвърна той.

- Дали все още, рекох аз, ние се съмняваме, **/b/** че скъперникът и отдаденият на печалбите човек са станали каквито са не поради сходството си с управлявания олигархически град?

- Никак, рече той.

За демокрацията и демократа

- Както изглежда, рекох аз, след това трябва да бъде изследвана демокрацията – по какъв начин се появява и като се появи, какъв е нейният човек – за да можем, след като узнаем какъв е характерът на демократа, да го наредим и него за оценка.

- Може би ние трябва да постъпим както досега, рече той.

- Дали, рекох аз, държавното устройство не се променя от олигархия в демокрация по някакъв такъв начин: поради ненаситност на достъпните блага и в името на все по-голямо забогатяване.

- Но как всъщност?

/c/ - Аз си мисля, че понеже управляващите в един олигархически град са управляващи поради това, че притежават повечето богатства, те не желаят със закон да попречат на младите хора, които стават необуздани, да прахосат и унищожат своето имущество, за да могат, като изкупуват техните имоти и превръщат тия хора в длъжници, да стават още по-богати и по-почитани.

- Повече от всичко, рече той.

- Значи ясно е, че в един такъв град не е възможно гражданите едновременно да ценят богатството и да притежават в достатъчна степен разумност, **/d/** но по необходимост те пренебрегват или едното, или другото?

- Ясно е като бял ден, отвърна той.

- И понеже управляващите в олигархическите градове нехаят за необуздаността и я допускат, понякога те принуждават и хора нелишени от благороден произход да се превърнат в бедняци.

- И още как.

- И тогава, мисля аз, тия хора засядат в града – въоръжени с жила и с истинско оръжие, едни обременени с дългове, други лишени от граждански права, трети страдащи и от двете неща, мразещи онези, **/e/** които притежават тяхното имущество, че и всички останали, кроящи злини срещу всички и копнеещи за преврат.

- Така е.

- А пък отдадените на печалба, понеже са заровени в своите работи, на тях изобщо не им минава през ума да забележат тези хора, но са винаги готови да нанесат рани на онзи, който отива при тях и смирено ги моли за пари, и като прибират лихви, които многократно надвишават главницата на дълга, **/556a/** изпълват града с търтеи и просяци.

- Че как няма да го изпълнят!, отвърна той.

- И не се справят с това зло нито по един, нито по друг начин, рекох аз. - Нито когато то се разгори, те желаят да го угасят, като ограничат възможността човек да използва имуществото си както му хрумне, нито пък намират изход от подобни случаи с нарочен закон.

- С какъв закон?

- С онзи, който е втори след закона за използване на имуществото, и принуждава гражданите да се грижат за добродетелта. **/b/** Защото ако някой закон нарежда, че повечето от доброволните сделки трябва да се правят на собствен риск, в града ще се печели по-малко безсрамно и по-малко ще се появяват тия злини, за които сега говорихме.

- И то много по-малко, рече той.

- Сега обаче, рекох аз, поради всички тия неща управниците не са ли настроили по следния начин управляваните, себе си и своите деца: нима те не са направили младите разглезени и мързеливи и по отношение на тялото, и по отношение на душата, изобщо **/с/** твърде изнежени и лениви, за да устояват на удоволствия и страдания?

- Как иначе!

- А нали самите те освен за печалбите си не се интересуват за нищо друго, но за добродетелта ги е грижа толкова, колкото и за бедняците?

- Да, точно толкова!

- Добре тогава, щом управляващите и управляваните са в такова състояние, когато се сблъскат едни с други по време на някакво пътуване или при някакви събирания – или за някакво зрелище, или по време на военен поход, или пък плават или воюват заедно, **/d/** или се изправят пред едни и същи опасности, та като се гледат едни други, дали според теб в някой от тези случаи бедните ще бъдат презрени от богатите, или, напротив, често един сух, обгорен от слънцето бедняк, като бъде нареден в битка до раслия на сянка богаташ, с много чужди мяса по себе си, и вижда, че онзи едва диша и мърда, със сигурност ще си помисли, че такива хора са забогатели само поради злината си, и ще каже на някой от своите, **/e/** когато се срещнат насаме - „Тия наши мъже не струват нищо“?

- Аз поне добре знам, че те постъпват именно по този начин, отвърна той.

- Значи дали както едно болнаво тяло се нуждае от съвсем малко побутване отвън, за да разболее, а понякога и без външно влияние се разбунтува само срещу себе си, по същия начин и един град, намиращ се в сходно състояние, се разболява и започва битка със самия себе си при най-малкия повод, когато едни от гражданите потърсят съюзническа помощ отвън от град с олигархическо управление, а други от град с демократическо управление, но понякога влиза в раздор със себе си и без външен повод?

/557a/ - И то често.

- Значи, мисля аз, демокрация се появява когато бедните победят и една част от другите избият, друга изхвърлят от града, а на останалите граждани раздават поравно държавата и властта, и повечето от управниците в един такъв град биват избирани по жребий.

- Да, рече той, по този начин се установява демокрацията – независимо дали олигарсите бъдат премахнати с оръжие или посредством страха.

- А по какъв начин живеят тия хора?, рекох аз. - **/b/** И каква е всъщност тази държавна уредба? Ясно е, че един човек, който живее при такава уредба, някак ще се проявява като демократ.

- Ясно е, отвърна той.

- Нали най-напред тия хора са свободни и градът им става пълен със свобода и

разпуснат език, и в него нали цари слободията всеки да върши каквото пожелае?

- Така се говори, отвърна той.

- Където пък е налице такава слободия, ясно е, че там всеки частно ще си урежда такъв живот, какъвто му харесва.

- Ясно е.

/c/ - Според мен именно в тази държава най-много биха се появили всякакви хора.

- Как иначе!

- Боя се, рекох аз, че тази държава е най-красивата. - Все едно пъстра дреха, изпъстрена с всички цветове, тази държава е изпъстрена с всички нрави. Та затова и би изглеждала най-красива. И може би, рекох аз, както децата и жените се заглеждат в пъстрото, така и мнозинството хора ще я намират за най-прекрасната.

- И то доста, рече той.

- Но, впрочем, блажени приятелю, рекох аз, възможно е именно в тази държавна уредба да потърсим потребната ни.

/d/ - Как така?

- Понеже поради слободията тя съдържа в себе си всички видове държавни устройства, и, боя се, ако човек желае да основе град, което ние сега сме почнали да правим, той трябва да отиде в някой демократически управляван град и все едно е попаднал на пазар за държавни устройства да си избере оттам онзи начин на управление, който му се харесва, и като си го избере, по него да си направи град.

- Да, може би, рече той, там няма да му липсват образци.

/e/ - А това, рекох аз, че в един такъв град никой не те кара да управляваш, дори ако си способен да управляваш, нито да бъдеш управляван, ако не желаш, нито да се сражаваш, когато другите се сражават, нито да живееш в мир, когато другите живеят в мир, ако ти не желаш мир, а също и това, че ако някой закон те ти позволява да управляваш или да съдиш, **/558a/** никой ни най-малко няма да ти попречи да управляваш и съдиш, стига да ти се иска – та целият този начин на живот не е ли на пръв поглед просто божествен и твърде приятен?

- Може би на пръв поглед е такъв, рече той.

- Добре, ами мекото отношение към някои осъдени, то не е ли истински изтънчено?

Или ти не си виждал, че в една такава държава хора осъдени на смърт или изгнание без никаква пречка си остават в града и ходят напред-назад пред всички, понеже никой не го грижа и никой не обръща внимание как такъв човек обикаля като герой?

- Мнозина съм виждал, отвърна той.

- Тази снизходителност никак не е дреболия, **/b/** ами е презрение към онова, което ние съвсем сериозно казахме, когато започнахме да основаваме нашия град, а именно, че освен ако някой не е извънредно надарен по природа, никога не би могъл да стане достоен човек, ако още като дете не играе на хубави игри и не се занимава старателно с всички красиви дела. Но как величаво демократическата държавна уредба потъпква тия неща и как изобщо не я интересува от какви занимания тръгва някой, за да стигне до обществените работи, ами почита всекиго, стига той само да рече, че е благосклонен към множеството!

- Да, тя се държи като истинска благородница, рече той.

/c/ - Тези са, рекох аз, и други сродни на тези преимуществата на демокрацията, и тя, както изглежда, е държавно устройство приятно, безвластно и пъстро, осигуряващо един вид равенство еднакво на всички – и равни, и неравни.

- Говориш ни пословично известни неща, рече той.

- Сега обаче внимавай, рекох аз, какъв е свойственият на демокрацията човек. Или може би първо трябва да изследваме, както постъпихме при разглеждането на самото държавно устройство, по какъв начин се появява той?

- Да, отвърна той.
- Не е ли този? Дали от онзи скъперник и олигарх, както мисля аз, **/d/** би се родил син и този син нали би бил възпитаван в бащините си нрави?
- Как иначе!
- И този ще господства насила върху удоволствията в себе си – върху прахосническите, а не върху печелившите. И за първите ще се казва, че не са необходими.
- Очевидно, отвърна той.
- А искаш ли, рекох аз, за да не разговаряме на тъмно, най-напред да определим кои желания са необходими и кои не?
- Искам, рече той.

За видовете желания и за отношението на демократа към желанията

- Значи, нали онези желания, които не можем да отклоним, те с право **/e/** ще се нарекат необходими, а също и онези, които, като ги осъществим, ни носят полза? По необходимост и по природа ние се стремим към тези две желания. Или не е така?
- Точно така е.
- /559a/** - И е редно да употребяваме думата „необходимо“ именно за тях.
- Редно е.
- Добре, ами желанията, които човек би могъл да отклони, ако се упражнява в това от млад, и които не носят никакво добро на осъществяващите ги, а някои от тях дори точно обратното – за всички тях ако кажем, че не са необходими, нима няма да сме казали хубаво нещо?
- Хубаво би било.
- Дали да не си изберем по един образец за всеки от двата вида, за да ги разгледаме по-общо?
- Защо да не го направим?
- Нима например желанието да се храним, простото желание за хляб и храна, не е необходимо? **/b/** Или поне що се отнася до здравето и до доброто ни състояние.
- Мисля, че е така.
- Желанието за хляб е необходимо и по двете причини – от една страна, то е полезно, от друга, от него зависи прекратяването на живота.
- Да.
- Също и желанието за друга храна, доколкото то носи полза за общото ни добро състояние.
- Точно така.
- Ами желанието, което отива отвъд тези обикновени храни и се стреми към разнообразни други? Нали ако от младежка възраст бъде обуздавано и възпитавано, то може да се махне от мнозина? И нали то е вредно за тялото, вредно е и за душата, поне що се отнася до нейната мисъл и разумност? **/c/** Не е ли правилно да се казва, че тези желания не са необходими?
- Съвсем правилно.
- И няма ли да кажем, че тези последните са прахоснически, докато онези първите са печеливши – понеже носят полза за нашите дела?
- Разбира се!
- Същото дали ще кажем и за афродитините желания, а и за останалите?
- Същото.
- А дали онзи, когото преди малко нарекохме търтей, за него няма да кажем, че е

пълнен с такива удоволствия и желания и изобщо бива управляван от желания, които не са необходими, докато за управлявания от необходимите желания няма ли да кажем, че е скъперник и олигархически настроен?

- И какво?

/d/ - Нека обаче отново да кажем, рекох аз, че от олигарх обикновено се появява демократ. Или поне на мен ми се струва, че в повечето случаи става така.

- Как?

- Когато олигархът е млад, възпитаван както преди малко казахме – без истинско образование и стиснато, и накуси от меда на търтеите и почне да общува с яростни и диви зверове, които могат да му доставят най-разнообразни, пъстри и странни удоволствия, знай, **/e/** че оттам някъде започва промяната на вътрешната му уредба от олигархическа в демократическа.

- Твърде неизбежно.

- А дали, щом като градът започва да се променя тогава, когато на една негова част отвън се притече на помощ някакъв съюзник, с който тази част е сходна, и младият човек се променя тогава, когато някое негово желание получи помощ отвън от сходно и сродно по вид желание?

- При всички положения.

- Но, мисля аз, когато някой съюзник се притече на свой ред на помощ на олигархическото у него – било от страна на баща му, **/560a/** било от страна на останалите му близки, готови да го поучават и мъмрят – тогава у него се разразяват размирици и вътрешна война и той повежда битка срещу самия себе си.

- И какво?

- И понякога, мисля аз, демократическото отстъпва на олигархическото, някои от желанията изчезват, други отпадат, след като се е появил някакъв срам в душата на младежа, и тогава той отново влиза в ред.

- Да, понякога става така, отвърна той.

- Обаче от отпадналите желания, мисля аз, поради това, че бащиното възпитание не е създало истинско знание, се подхранват други, сродни на тях, **/b/** и стават многобройни и силни.

- Обикновено така става, отвърна той.

- И нали те завличат младия човек към същите общувания и като се свързват тайно помежду си, пораждаат множество други желания?

- И какво?

- И накрая, мисля аз, те превземат акропола на младежката душа, понеже са усетили, че той е празен от знания, красиви дела и истинско слово, които са най-добрите и бдителни стражи в умовете на хората, мили на боговете.

/c/ - И още как.

- Та, мисля си, че като ги няма тия стражи, към младежа се втурват лъжливи и измамни слова и заемат тяхното място у него.

- Много при това, рече той.

- И тъй, няма ли този млад човек отново да се отправи при онези лотофаги и да заживее открито при тях, и ако от роднини дойде някаква помощ за пестеливото в душата му, нали онези измамни слова ще заключат портите на царската стена у него и нито **/d/** ще приемат съюз, нито ще допуснат като пратеници словата на по-възрастни хора, ами ще водят битки с тях и ще ги побеждават, и като наричат срама глупост, ще го изхвърлят навън като недостоен бежанец, ще разгонят и разумността, заклеимявайки я и наричайки я страхливост, а умереността и скромността в разходите – за тях ще бъдат убедени, че са плод на простащина и зависимост и ще ги изпъдят от своите граници с помощта на много и все безполезни желания?

- И още как!

- Когато изпразнят и очистят овладяната от тях душа, **/e/** те я посвещават във велики мистерии и след това вече блестящо въвеждат в нея, съпроводени от шумен хор и увенчани, надменност и безвластие, безпътство и безсрамие, и се умиляват пред тях и ги превъзнасят, наричайки надменността образованост, безвластието – свобода, **/561a/** безпътството – великолепието, безсрамието – мъжество. Нали някак така, рекох аз, младият човек се променя от възпитан да се подчинява само на необходимите желания в свободно допускащ всякакви удоволствия, които не са му необходими и не носят полза?

- Да, съвсем видно, отвърна той.

- След това, мисля, един такъв човек живее повече за удоволствията, които не са му необходими, отколкото за необходимите, и свободно харчи и парите, и труда, и времето си. Ако обаче има късмет и не **/b/** е твърде обладан от удоволствията, като поостарее и големият шум поотмине, той отново може да приеме част от отпадналите желания и да не се отдава цял само на онези, които го налитат, ами да установи един вид равенство между желанията си и когато някое желание го нападне, той ще го приема сякаш като жребий и ще отдава властта над себе си на него докато му се насити, а после на друго, и изобщо не ще пренебрегва никое свое желание, ами ще ги подхранва поравно.

- Точно така.

- И истински съвет той няма да приема, рекох аз, и няма да го допуска в своето укрепление – ако някой му рече, че има удоволствия, **/c/** които произлизат от красиви и хубави желания, и такива, които произлизат от лоши, и че на първите човек трябва да се отдава и да ги цени, а другите да обуздава и подтиска. Напротив, при всички тези думи той ще клати глава и ще казва, че всички удоволствия са еднакви и трябва да се ценят поравно.

- Да, рече той, ако е в такова състояние, ще върши точно това.

- И значи, рекох аз, живее ден за ден, наслаждавайки се на сполитащото го желание, и веднъж е пиян **/d/** и омаян, друг път пие само студена вода и се изтощава с въздържание, веднъж усърдно се отдава на упражнения, друг път зарязва всичко и мързелува, трети път си прекарва времето, правейки се на философ. И често се занимава с обществена дейност, скача от едно на друго и приказва и върши каквото му падне, а ако някой път завиди на някои воители, понася се натам, ако пък на някои търговци – в тяхната посока, и нито някакъв ред, нито някаква необходимост има в живота му, ами като нарича своя живот приятен, свободен и блажен, все така си го живее.

/e/ - Ти напълно точно описа, рече той, как живее човек, отдаден на равноправието.

- Мисля освен това, рекох аз, че този живот е многолик и пълен с всякакви нрави, и че човекът, който го живее, е по подобие на демократическия град красив и пъстър. Много мъже и жени биха му завидели за живота, понеже в него има най-много образци на държавни устройства и човешки характери.

- Да, рече той, такъв е.

/562a/ - И какво, дали вече трябва да приемем какво представлява такъв човек, който прилича на демокрацията и който съвсем правилно би се наричал демократ?

- Да приемем, рече той.

За промяната на демокрацията в тирания

- Остана ни да разгледаме, рекох аз, най-прекрасното държавно устройство и най-прекрасния човек – тиранията и тирана.
- Без съмнение, отвърна той.
- Дали, мили друже, да не помислим по какъв начин се появява тиранията? Че тя се развива от демокрацията – това е почти ясно.
- Ясно е.
- А дали някак по един и същ начин демокрацията възниква от олигархията и тиранията от демокрацията?
- Как?
- /b/** - Онова добро, рекох аз, което в олигархическия град поставяха на челно място и въз основа на което се образуваше олигархията, беше богатството. Нали така?
- Да.
- Обаче ненаситната жажда за богатство и зарязването на всичко останало в името на печалбарството съсипаха олигархията.
- Наистина, рече той.
- А дали доброто, което демокрацията определя, също я съсипва, когато към него се проявява ненаситна жажда?
- Кое добро ти имаш предвид? Кое е то според демокрацията?
- Свободата, рекох аз. - В който и да е демократически **/с/** град ти ще чуеш, че това добро е на особена почит и поради това само в такъв град си заслужава да живее някой, който се е родил свободен.
- Да, това изречение често се повтаря, рече той.
- А дали, рекох аз, както преди малко малко казах, ненаситната жажда за такова добро и зарязването на всичко останало изместват основите на това устройство и подготвят необходимостта от тирания?
- Как?, рече той.
- Когато, мисля, аз един демократически устроен град е жаден за свобода, **/d/** но случи на лоши виночерпци за управници и повече от нужното се опие от свободата, която те му поднасят в несмесено състояние, тогава той наказва управляващите – освен ако те не са особено сговорчиви и не осигуряват много свобода – като ги обвинява, че са хора мръсни и поддръжници на олигархията.
- Правят наистина и това, рече той.
- Тия пък, рекох аз, които са послушни на управниците, градът клеймява като робски души и неструващи нищо хора, но управниците, подобни на управляваните, и управляваните, подобни на управниците – тях частно и обществено хвали и цени. Нима по необходимост в един такъв град всичко не е обзето от свобода?
- /e/** - Как иначе!
- Тя, друже, прониква в частните домове, рекох аз, и накрая стига и до животните, предизвиквайки вроденото им безвластие.
- Но в какъв смисъл, рече той, говорим това?
- Когато, рекох аз, един баща свикне да бъде подобен на детето си и се бои от своите синове, а пък син стане подобен на баща си и нито изпитва срам от родителите си, **/563a/** нито се бои от тях – само и само да бъде свободен. И когато метек се изравни с гражданина и гражданин с метека и същото стане и с чужденеца.
- Да, така става, отвърна той.
- Това става, но стават и други подобни дреболии, рекох аз. - При такива обстоятелства учителят се бои от учениците си и ги ласкае, а пък учениците гледат отвисоко своите учители, а също и възпитатели. И изобщо младите се правят на по-

възрастни и се налагат със слова и с действия, а пък старците, **/b/** нагласяйки се по младите и подражвайки им, се изпълват с нежност и вежливост, та да не би да изглеждат неприятни или властни.

- Точно така е, рече той.

- Но, друже, рекох аз, най-крайната степен на свобода, която множеството може да получи в един такъв град, е когато купените роби и робини са не по-малко свободни от закупилите ги. А какво е равноправието на жените спрямо мъжете и на мъжете спрямо жените, като че ли за това малко забравихме да говорим.

/c/ - А може би, рече той, като Есхил ще кажем, че „сега на устата ни дойде“?

- Точно така, рекох аз. - Аз обаче ето какво казвам: човек не би повярвал, ако не го е виждал, колко дори животните, служещи на хората, са по-свободни там, отколкото в някой друг град. Без съмнение кучките са, както казва поговорката, каквито са техните господарки, а също и конете и магаретата, които са свикнали да вървят съвсем свободно и величаво по пътищата и ако някой им се изпречи отпред и не ще да се дръпне, винаги го изблъскват. И изобщо всичко в един демократически град е пълно със свобода.

/d/ - Говориш за мой кошмар!, рече той. - Самият аз, като тръгна към село, изпитвам същото.

- Като бъдат събрани всички тези неща, рекох аз, ти дали вече разбираш и кое е главното: че демокрацията изнежва душите на гражданите, тъй че когато някой понася дори и най-малка покорност, те негодуват и не приемат това? И може би знаеш, че в крайна сметка те не зачитат дори и законите, без значение дали писани или неписани, та да нямат в никой случай **/e/** никакъв господар.

- Добре знам това, рече той.

- Значи тази е прекрасното и ново начало, от което се ражда тиранията – или поне на мен така ми се струва.

- Да, наистина е ново, рече той. - Но какво идва след това?

- Същата болест, рекох аз, която се появява в олигархията и я унищожавя, се появява и в демокрацията и като се разпростре и усили поради слободията, поробва и това държавно устройство. И в действителност прекаленото вършене на нещо поражда обикновено противоположна промяна. Така става и в сезоните, **/564a/** и при растенията, и в телата, и не по-малко и в държавните устройства.

- Вероятно, рече той.

- Значи прекалената свобода, както изглежда, се променя не в нещо друго, а в тежко робство – и за отделния човек, и за града.

- Да, така изглежда.

- Тогава изглежда вероятно, рекох аз, че тиранията се установява не от някакво друго устройство, а от демокрацията, и по-точно, мисля аз, от твърде крайната свобода се поражда твърде голямо и твърде жестоко робство.

- Има смисъл, рече той.

- Но аз мисля, че ти не питаше за това, рекох аз, ами каква е тази болест, **/b/** която се появява в олигархията, появява се и в демокрацията и я поробва.

- Съвсем вярно казваш, рече той.

- Аз имах предвид, рекох аз, онзи вид мързеливи и склонни към разточителство хора, от които най-храбрите стават водачи, а по-страхливите ги следват. Та тия хора ние уподобихме на търтеи – храбрите на такива с жила, а страхливите на такива без жила.

- И много правилно, отвърна той.

- Тия два вида хора, рекох аз, в който и град да се появяват, го карат да се тресе

/c/ както флегмата и жлъчката карат тялото да се тресе. Заради тях тялото и градът

се нуждаят от добър лекар и добър законодател – не по-малко, отколкото кошерът от мъдър пчелар, който отнапред да е предвидил опасностите и да е помислил как тези търтеи да не се появяват, а ако се появят, как възможно най-бързо да бъдат изрязани заедно с болните пити.

- Зевсе, рече той, точно така е.

- Нека тогава да се захванем за този въпрос, рекох аз, та да видим по-ясно това, което желаем.

- Как?

- Нека словесно да разделим на три демократическия град – **/d/** както, впрочем, той се дели и в действителност. Първият вид хора у него е онзи, който разгледахме, и той се поражда толкова често в демократическия град поради слободията, колкото и в олигархическия.

- Така е.

- Но тук тези хора са много по-люти, отколкото там.

- Как така?

- Понеже там този вид хора не са на почит, те стоят надалеч от управлението и по тази причина силите им закърняват и намаляват. Докато в демокрацията те – с изключение на малцина – някак са начело, и тяхната най-люта част говори и действа, а останалата се навърта покрай трибуната, вдига шум и не позволява на друг да говори **/e/** друго, така че в крайна сметка всичко в града, устроен по този начин, се урежда от тия хора – и изключенията са много малко.

- И още как, отвърна той.

- Обаче и друг вид хора винаги се посочват от страна на множеството.

- Какъв?

- Когато всички са тръгнали някак да се замогват, най-порядъчните по природа в по-голямата си част стават най-богати.

- Вероятно е.

- И аз мисля, че най-много и най-обилен мед за стършелите се вади именно оттам.

- Ами да, рече той, как някой би могъл да извади мед от тия, дето имат малко.

- Богатите, мисля аз, ако са наистина такива, с право се наричат хранилка на стършели.

- Почти така излиза, рече той.

/565a/ - А третият вид хора е народът – хора, живеещи от собствения си труд, ненабъркващи се в обществените неща и непритежаващи много. Но всъщност те са най-силните и господстват в демокрацията – стига да са обединени.

- Така е, отвърна той. - Но народът рядко желае да прави това, ако не е опитал поне малко от меда.

- А нима, рекох аз, не го опитва винаги? Та нали винаги водачите на народа, доколкото могат, отнемат имуществото на заможните и една част раздават на народа, а друга, много по-голяма, запазват за себе си?

/b/ - Да, именно така народът опитва от меда, рече той.

- А тези, от които се отнема, те, мисля аз, са принудени да се защитават пред народа – с думи и, доколкото могат, с дела.

- Как иначе!

- И биват обвинявани от други, че кроят заговори срещу народа и са настроени олигархически – дори и да не копнеят да се извърши преврат.

- И какво?

- Така че, след като в крайна сметка виждат, че народът не по своя воля, ами несъзнателно и лъган от заговорниците **/c/** тръгва да им наврежда, дали тогава те, къде с желание, къде без желание, няма да станат застъпници на олигархията? Нали

това зло не ги спохожда по тяхна воля, ами иде от онзи търтей, който ги жили?

- Без съмнение.

- И тогава те започват да се обвиняват едни други, да се съдят и преследват.

- И още как!

- Нали в такъв случай народът обикновено издига един човек начело на себе си, храни го и увеличава силата му?

- Да, обикновено е така.

- И е ясно, рекох аз, че където порасте тиран, той се пръква не от другаде, **/d/** а от корен, поставен начело.

- Ясно е и то много.

- Но откъде започва промяната на водача в тиран? Или е ясно, че тогава, когато поставеният начело започне да върши същото онова, което вършел онзи, за когото се говори в мита за храма на Зевс Ликийски в Аркадия?

- Какво се говори?, попита той.

- Че който опита човешки вътрешности, дори само едно парченце да има сред останалите късове на жертвите, той неизбежно **/e/** се превръща във вълк. Или не си чувал тази приказка?

- Чувал съм я.

- Представи си сега при подобни обстоятелства онзи, който е поставен начело на народа. Дали след като напълно е увладял тълпата, той ще се въздържа от кръвта на своето племе, или, напротив, както обикновено става, ще спретва несправедливи обвинения, ще дава под съд, ще се цапа с кръв, като отнема човешки живот, с език и с нечиста уста ще вкусва от убийството на сродник, ще гони хора от дома им, **/ 566a/** ще убива и ще обещава отмяна на дълговете и преразпределяне на земята? Та нима пред един такъв човек след всичко това неизбежно не се откриват само два пътя – или да бъде убит от враговете си, или да стане тиран и да се превърне от човек във вълк?

- Напълно неизбежно е, отвърна той.

- И нали този е, рекох аз, който предизвиква размирици срещу имащите богатство.

- Този.

- А дали ако бъде свален и после със сила победи противниците си и се върне на власт, той няма да бъде вече един обигран тиран?

- Очевидно.

- Но ако не могат да го изхвърлят **/b/** или да накарат с клевети градът да го убие, тогава започват да заговорничат за насилствена смърт и мислят как тайно да го убият.

- Обикновено така става, рече той.

- И онова прочуто тиранско искане – до него прибягват всички, дето са се докарали дотук, а именно искат от народа някакви телохранители, та да бъде опазен чрез тях този слуга на народа.

- И още как.

- И народът, мисля, му ги дава – от страх за него, пък и защото хората треперят за себе си.

- И то често.

/c/ - Нали когато един човек, разполагащ с пари и по причина на парите си мразещ народа, види всичко това, той, друже, съвсем според предсказанието, дадено на Крез:

„... към Херм каменисти

бяга, не чака, не бави го срам, че постъпва страхливо...”

- Да, рече той. - Защото не би могъл да се посрами отново втори път.
- Мисля, че ако бъде хванат, рекох аз, смъртта няма да му се размине.
- Неизбежно.
- А пък онзи водач, ясно е, че той не лежи в прахта като онзи коняр - „едър, **/d/** обтегнат“, ами се е качил на градската колесница, след като е изхвърлил мнозина други от града – съвършен тиран наместо водач на народа.
- Че как да не е така?, рече той.
- Защо да не разгледаме, рекох аз, щастието на тоя човек и на града, в който такъв един смъртен се е родил?
- Нека при всички положения да го разгледаме, отвърна той.
- Нали, рекох аз, през първите дни и на първо време той ще се усмихва и ще е ласкав към всички, с които се среща, **/e/** и няма да нарича себе си тиран, ами ще обещава много неща – и на отделни лица, и на града, например да освободи всички от дългове и да разпредели земята между народа, и по този начин ще се преструва, че е добронамерен и кротък към онези около него и изобщо към всички?
- Неизбежно е, отвърна той.
- Що се отнася пък до външните му врагове, с едни от тях, мисля аз, той сключва мир, други унищожават и изобщо си урежда спокойствие с външните страни, но иначе при първа възможност подбужда война, за да има народът нужда от водач.
- Вероятно е.
- /567a/** - А нали когато народът трябва да внася пари, той се напълва с бедняци, принуждава се да се грижи за всекидневната си прехрана и по-малко заговорничи срещу него?
- Очевидно.
- И нали ако той, мисля аз, заподозре, че някои хора мислят за свобода и как да не му позволят да управлява, за да има причина да ги погуби, той ги изпраща срещу врагове? Нали поради всички тези причини тиранът винаги трябва да подбужда войни?
- Да, трябва.
- А като върши всичко това, той няма ли доброволно да се излага на все по-голяма омраза от страна на гражданите?
- Няма как иначе.
- /b/** - Значи и някои от онези, които са го подкрепяли и които разполагат с правото да говорят свободно, и пред него, и помежду си ще се изказват укорително за ставащите неща? И нали това ще бъдат най-смелите измежду тия хора?
- Да, вероятно.
- Значи тиранът трябва да премахне всички тях, ако иска да управлява. И това ще продължи докато той остане без нито един приятел и враг, който може да му бъде някак от полза.
- Ясно е.
- Тогава той трябва много остро да гледа кой е смел, кой има високи помисли, **/c/** кой е разумен, кой е богат. И е щастлив по такъв начин, че по необходимост спрямо всички тези хора той, волю-неволю, трябва да воюва и да заговорничи, докато не прочисти града от тях.
- Хубаво прочистване, рече той.
- Да, отвърнах аз. - И точно обратното на онова, което предприемат лекарите. Защото те премахват най-лошото и оставят най-доброто, докато тиранът постъпва обратно.
- Както изглежда, това му е необходимо, за да управлява, рече той.

/d/ - С блажена необходимост се е обвързал!, рекох аз. - Тя му нарежда или да живее с мнозина, които не стават за нищо, и да бъде мразен от тях, или изобщо да не живее.

- Именно с такава, рече той.

- А дали колкото повече той върши тия неща и бива мразен от гражданите, толкова повече ще се нуждае от повече и по-верни телохранители?

- Че как иначе!

- А кои са верните? И откъде ще се вземат?

- Мнозина сами ще дойдат, рече той, и направо ще долетят, ако им дава заплата.

А аз рекох:

- За някакъв вид търтеи, кълна се в кучето, ми се струва, **/e/** че ми говориш – чуждоземни и странни.

- Да, вярно ти се е сторило, рече той.

- Ами някой оттук? Дали няма да пожелае някак да отнеме от гражданите техните роби, да ги освободи и да ги направи свои телохранители?

- Твърде вероятно, отвърна той. - Понеже те биха му били най-верни.

- Блажена работа според теб е това тиранът, рекох аз, **/568a/** щом си служи с такива приятели и верни мъже, а пък онези, за които по-рано споменахме, ги е затрил.

- Ами да, рече той, именно с такива си служи.

- И тия негови другари му се дивят, рекох аз, и новите граждани го съпровождат навсякъде, докато достойните го мразят и отбягват.

- Как няма.

- Нищо чудно, рекох аз, че трагедията минава за такова мъдро дело и че Еврипид така изпъква в нея.

- Защо?

- Понеже той е казал следната дълбока мисъл:

/b/ „Тирани мъдри с мъдреци общуват“

Та ясно е, че той нарича мъдри онези, с които тиранът обикновено общува.

- Той хвали и тиранията, наричайки я „богоравна“, рече той. И говори и други подобни неща – и той самият, и другите поети.

- Поради това, рекох аз, колкото и да са мъдри трагическите поети, ще ни извиняват – нас и онези като нас, които се опитват да си устроят града – че ние няма да ги приемем в нашата държава, щом като така възпяват тиранията.

/c/ - Аз мисля, рече той, че ще ни извинят – поне онези сред тях, които са умни.

- Те, мисля аз, обикалят по другите градове, събират тълпите, наемат си красиви, мощни и убедителни гласове и влекат гражданите към тирания и демокрация.

- И още как.

- Значи има откъде тия хора да си набавят заплати и почести. Нали, както е вероятно, това ще става най-вече от тираните, на второ място от градовете с демократическо управление? И колкото по-нависоко отиват към върховете на държавните въпроси, **/d/** толкова повече честта им окапва – все едно поради задуха тя не може да върви нататък.

- Съвсем вярно.

- Но ние, рекох аз, се отклонихме. - Нека отново да говорим за онзи красив, пъстър и винаги различен стан на тирана – откъде ще бъде хранен той.

- Ясно е, рече той, че ако в града има някакви храмови пари, тиранът ще ги харчи. И ако взетите пари му стигат, **/e/** той ще принуждава народа да внася по-малки

вноски.

- Ами когато те свършат?

- Ясно е, рече той, че тогава ще се храни от бащините пари – и той, и неговите сътрапезници, и техните другари и приятелки.

- Разбирам, рекох аз. - Народът, който е родил тирана, ще си го храни – него и другарите му.

- Няма как иначе, рече той.

- Но какво всъщност казваш?, рекох аз. - Ами ако народът се разсърди и рече, че нито е справедливо един баща да храни зрелия си син, ами трябва да е обратното – синът да храни бащата, нито пък бащата затова **/569a/** е родил и отгледал този син – за да робува той като голям на собствените си роби и да храни баща си и робите си заедно с всякаква паплач, ами за да бъде под негово предводителство градът освободен от богатите и така наречените „знатни“, и затова сега му заповядва да се маха от града и той самият, и другарите му – както баща изпъжда от дома си своя син заедно с шумна компания?

/b/ - Тогава, кълна с в Зевс, рече той, народът вече ще узнае какъв звяр е родил, обикнал и отхранил, и че тиранът, макар да е по-слаб, изгонва по-силните.

- Но какво имаш предвид?, рекох аз. - Според теб дали тиранът ще посмее да употреби насилие срещу баща си и ако онзи не му се подчинява, да го бие?

- Да, отвърна той, но след като му отнеме оръжието.

- Тогава, рекох аз, ти наричаш тирана отцеубиец и зъл внук, и както изглежда, това вече е тиранията, за която всички говорят и се е осъществила поговорката, че народът, бягайки от дима **/c/** на робството на свободни, се е натресъл право в огъня на господството на роби, и наместо с онази повсеместна и ненавременна свобода сега се обгръща целия с най-тежката и най-жестока робия на роби.

- Наистина става така, рече той.

- И какво?, рекох аз. - Нямаме ли право вече да кажем, че достатъчно говорихме по какъв начин тиранията произлиза от демокрацията и когато се появи, каква става?

- Съвсем достатъчно, отвърна той.